

УДК 32 (091) (477)

*Костельнюк Марина Михайлівна,
старший викладач кафедри філософії
Чорноморського державного університету імені Петра Могили*

ІДЕЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ПЕТРА МОГИЛИ: СПРОБА РЕТРОСПЕКЦІЇ ПЕРШОДЖЕРЕЛ УКРАЇНСЬКОГО КОНСЕРВАТИЗМУ

В статті розглядаються погляди Петра Могили щодо консолідації церковного та національного життя українського народу. Наголошується на конструктивній ролі його духовної єднання заради цілей державотворення. Висвітлено особливості ідейно-духовної спадщини Петра Могили і зроблено висновок відносно її спорідненості з деякими ключовими класичними цінностями та ідеалами консерватизму.

Ключові слова: *Петро Могила, релігія, церква, ідеологія, народ, влада, консолідація, держава, консерватизм.*

Процес українського державотворення характеризується складними внутрішньополітичними проблемами, які пов'язані в тому числі із браком відповідного досвіду. Як свідчить вітчизняна історія, основною умовою реалізації та захисту державності є консолідація українського народу.

Це актуалізує історико-політологічні розвідки, що мають на меті ретроспекцію тих ідейно-духовних першоджерел, у руслі яких зароджувались і набували свого концептуального оформлення державотворчі інтенції, просякнуті сенсом примирення й згоди в ім'я найвищих загальнонаціональних цілей.

Одним із найбільш відомих у вітчизняній історії своїм продуктивним внеском у розвиток ідеї націє-державотворення на засадах духовного єднання народу є Петро Могила. До вивчення його постаті та ідейної спадщини в різні часи зверталися М.Грушевський, І.Жиленко, П.Житецький, А.Жуковський, В.Зеньковський, Я.Ісаєвич, М.Костомаров, О.Крижанівський, І.Крип'якевич, В.Липинський, В.Нічик, В.Погорецький, Г.Флоровський, І.Франко, С.Хохун-Політова, Д.Чижевський, Н.Яковенко інші дослідники.

Віддаючи належне їхнім плідним напрацюванням, вважаємо, однак, ще недостатньо висвітленим вплив могилянських розмислів на концептуалізацію та кристалізацію тих смислів і цінностей у вітчизняній суспільно-політичній думці, які згодом, по мірі визрівання необхідних для того історичних, соціальних та гносеологічних передумов, оформились в якості засадничих принципів ідеології українського консерватизму. Отже, мета даної статті полягає в осмисленні ідейно-духовної спадщини Петра Могили, розглянутої в контексті її ролі як предтечі ідеології українського консерватизму.

Цілі, які ми ставимо перед собою, полягають в уточненні особливостей феномену українського консерватизму, у визначенні напрямів інтелектуально-творчої та практичної діяльності Петра Могили, в яких кристалізувалися ті ідейні цінності та духовні ідеали, які становлять сутнісний елемент ідеології та політики консерватизму.

Звернемося до енциклопедично-словникових видань, в яких визначено сутність консерватизму. Наголошується, по-перше, що це ідеологія, яка спрямована на збереження існуючих в суспільстві цінностей, традицій, на підтримання історично сформованих форм суспільно-політичного і державного устрою [1, с. 120]. По-друге, підкреслюється, що її прикметною ознакою є підтримання цінностей моралі, сім'ї, релігії, власності [2, с. 96]. І, по-третє, вказується, що, оскільки особливістю діяльності політика-консерватора є звернення до фундаментальних засад буття людини, то й оцінювати її слід з точки зору довгострокових наслідків, а не тимчасових переваг і популярності [3, с. 124].

Підкреслимо, що специфіка українського консерватизму багато в чому зумовлюється тим, що він зароджувався в умовах глибинного відторгнення народу від коренів – рідної

землі, власної держави, своєї мови і культури. На ці болючі суспільні проблеми наражалися і певним чином відгукувалися всі небайдужі українські інтелектуали. Вказана обставина деякою мірою зближувала вектори духовних пошуків українського консерватизму з народництвом і націоналізмом. Відмінність між ними полягала у досить по-різному уявленні сутності української ідеї та її співмірності, зв'язаності з цілями державотворення.

Рефлексія стану занепаду та поневолення національного життя українства, що була започаткована достойниками Кирило-Мефодіївського товариства М.Костомаровим, П.Кулішем іншими, і що отримала подальший розвиток в працях М.Драгоманова, В.Антоновича, а трохи пізніше і М.Грушевського, утворила впливову течію романтичного народництва. В народництві державницькі змагання фактично розчинялися у цілях соціального визволення селянських мас, утворення для України автономії або федерації чи конфедерації слов'янських народів, піднесенні ролі християнських моральних чеснот як основи правильного суспільного устрою тощо. Тому народництво заклиало до усвідомлення народом власної неповторної духовності, розуміння ролі традиційних цінностей сім'ї, праці, шанування старших у справі облаштування справедливого буття людини-трудівника на своїй землі. Воно ж за специфічних українських умов перебало на себе функцію репрезентації більшості тих тем, які зазвичай входять до кола класичного консервативного дискурсу.

З іншого боку, апологети націоналізму, виходячи з необхідності самозбереження та виживання народу в умовах тривалої зовнішньої загрози денаціоналізації та декультурації, зробили саме державотворчі сюжети наріжним каменем української ідеї, але з явним акцентом на особливе статусне положення своєї нації в майбутній державі.

Поширенню вказаних течій посприяла наявність актуального соціального запиту на подібну ідеологію - їх системоцентричний характер був близький ментальності народу. Що ж стосується консерватизму, то не маючи соціального підґрунтя, апелюючи до мало знайомих європейських світоглядних констант, він «так і не став репрезентативним явищем в історії вітчизняної політичної думки» [4, с. 46]. Поділяючи таку оцінку, ми все ж таки зауважимо, що це не означає, що на вітчизняний ґрунт ідеологія консерватизму потрапила виключно ззовні і постає майже як своєрідний ідейний *Re mix*.

Одним із перших українських мислителів, хто спромігся не тільки сформулювати і обстоювати на практиці ідеї духовної та етнічної самобутності й самоцінності народу, його рівності поміж інших в сім'ї християнських європейських народів, але й здійснив синтез дискурсу релігійно-церковного єднання, морального оздоровлення, просвітництва і консолідації всього народу на ідеалах справедливої державності, був Петро Могила. У своїй сукупності етнополітичні та культурологічні за своїм змістом погляди Петра Могили на належне в суспільно організованому житті українства являють собою той родючий ґрунт, в якому визрівали духовні константи політичної ідеології українського консерватизму, а їхній протагоніст постає вже як його предтеча.

Важливо також підкреслити таке. Історично склалося так, що у складі вітчизняної еліти бракувало харизматичних особистостей – мудрих, далекоглядних, які б гармонійно поєднували в собі якості рішучого і в той же час обачливого лідера, мислителя європейського гатунку і практика, здатного здійснювати реформування усталеного життя, українського патріота і водночас розсудливого, відкритого до світу політика, принципового захисника своєї віри, мови, культури і діяча, свідомого необхідності йти на певні компроміси і поступки. Упродовж століть українцям та їх очільникам часто-густо не вистачало характеру, прояву тієї волі до влади, без якої й годі мріяти про досягнення власної самостійної державності.

Особливістю державотворчих ідей та відповідних їм дій Петра Могили є орієнтація їх на фундаментальні цілі в ім'я Загального Блага, які далеко виходять за межі поточних ситуативних потреб життя. На відміну від більшості представників української еліти, які сприймали і відтворювали у своїй діяльності властиві національній ментальності, але дещо

трансформовані умовами панування духу козацьких республіканських вольностей риси демократизму, свободолюбства та індивідуалізму, що врешті рещт оберталось нездатністю утворити релевантний своєму історичному часові спосіб правління, коливаннями верхівки між Польщею, Московією і Туреччиною (Кримом), містечковим світоглядом, постійним пошуком зовнішньополітичних покровителів, що шкодило справі розбудови власної держави, Петро Могила являв собою інший тип державного діяча і мислителя.

До нього цілком підходить ключове для консерватизму твердження, що влада повинна належати кращим, які беруть на себе відповідальність за долю нації, тобто ініціативній та сильній меншості – суспільній еліті, національній аристократії [5]. Однак, завважимо, така влада не може бути прийдешньою, вона повинна бути породженням надр народного духу, яка крєвно зацікавлена у зміцненні свого становища через зміцнення своєї власної держави. Петро Могила і словом, і власним прикладом спирався на вкорінені в народне єство духовні цінності православ'я, успадковані від попередніх поколінь, на зрозумілі й близькі всім верствам побудовані на них соціокультурні традиції, специфічні морально-етичні вимоги.

У своїй діяльності П.Могила доводив, що і в екстремальних умовах бездержавного стану в ім'я збереження власної ідентичності, з урахуванням геостратегічних інтересів і впливів можна формувати ідейно-духовне тло майбутньої національної державності. Він розглядав церкву не вузько – не лише як інституційну складову з атрибутивними елементами (клір, богослужбові практики, принципи віросповідання тощо), а у всій повноті її буття у суспільстві, що охоплює також і всю сукупність людей, які історично, культурно і територіально належать до певної конфесії, і які можуть бути під її світоглядно-спрямовуючим, морально-етичним, культуротворчим впливом. Це дозволило йому побачити в церкві величезний соціально-конструктивний потенціал для забезпечення як духовної єдності народу в умовах конфесійної роз'єднаності, так і основ процесу державотворення.

Результатом подвижницької діяльності митрополита стало те, що в українській свідомості XVII ст. утверджувалася думка щодо ролі православної церкви як потужного засобу згуртування людей навколо високих цілей духовного єднання як надійного фундаменту національної консолідації. За умов іноземного гноблення й відсутності власної держави, саме церква могла виступати єдиним легальним соціальним інститутом, діяльність якого об'єктивно носила потрійний характер – виразника, транслятора й захисника своєї ідентичності українською спільнотою.

Успіх в реалізації цієї потрійної місії церкви П.Могила пов'язував із досягненням духовної єдності всього народу і згоди у суспільстві на основі консолідації самої церкви. Він боровся за подолання кризового стану у православ'ї не шляхом його самоізоляції на підставі ніби зверхності до католицизму та інших християнських напрямів, а пошуком того у християнському вченні та обрядовій практиці, що об'єктивно може зближувати різні течії та їх представників. Тим самим така об'єктивно миротворча за метою духовна діяльність митрополита водночас йшла на користь справі національної консолідації і працювала на перспективу власної державності. Тому, як справедливо наголошував акад. І.Курас, з його ім'ям пов'язується могутній рух за національне, церковне та культурно-освітнє відродження в Україні [6, с. 547]. Без цього, додамо, не сталася б перемога у національно-визвольній боротьбі під началом Богдана Хмельницького.

Підкреслимо, що перехід митрополії 1632 р. під керівництво П.Могили означав поразку ортодоксальних сил в українському православ'ї. «Перемога дісталася освіченим, раціонально мислячим і терпимим до західної культури силам» [7]. Готовність до діалогу і вміння домовлятися з опонентами завдяки неформальним стосункам – риса незаангажованого політика – дозволила Петру Могили отримати від польської влади відновлення прав православної церкви, що стало однією зі знакових подій в історії українського народу. Стараннями П.Могили православні були юридично зрівняні у правах з уніатами й римо-католиками.

Зі вступом Петра Могили на первосвятительську кафедру православної церкви відкрилися найширші можливості для його діяльності в ім'я культури й утвердження православ'я [8]. В політичному плані це означає, що прагматизм і доцільність у діях, помножені на компромісно-консенсусний стиль взаємодій з контрагентами політичного процесу виявляється більш результативним для реалізації цілей, аніж непримиренність у позиції та конфліктогенна політична поведінка. Важливим для сьогодення політичним уроком П.Могили є продемонстрована ним практична здатність діяти толерантно. Завдяки цьому було зроблено кроки щодо примирення Східної і Західної Церкви, що вимагало неабиякої мудрості і що для умов її теперішніх конфесійних розмежувань виступає прикладом, гідним наслідування.

У руслі традиційного консервативного погляду на людину як істоту недосконалу, яка керується пристрастями і тому потребує для себе духовного наставництва, митрополит Могила закликав до копіткої, по суті, виховної роботи з упорядкування світоглядних засад людини, аби заручитися її підтримкою політики консолідації та церковного примирення. Він усвідомлював важливість фундаментальних духовних орієнтирів та соціальних ідеалів для життя людини і був свідомий того, що будучи представленими перед нею в якості її конкретних цілей, ці утворення мають обов'язково призвести до бажаних змін у способах формування та належного упорядкування нормативно-символічної сфери життя соціуму – однієї з атрибутивних ознак і в той же час передумови націє- і державотворення.

Саме в цьому контексті варто розглядати його освітню діяльність загалом і книговидавничу, зокрема. За короткий час він організував підготовку й видання низки фундаментальних релігійних праць – Катехізису, «Требника», «Службника» та інших, що мали для тогочасної релігійної людини універсальне за впливом значення, яке поширювалося далеко за межі суто релігійно-світоглядної сфери. При чому у багатьох випадках Петро Могила виступав і як автор цих книжок. У березні 1643 р. положення Катехізису були затверджені патріархами Константинопольським, Олександрійським, Антіохійським та Єрусалимським. Із Києва вийшов догматичний текст, який в оновленому вигляді представляв православну віру відповідно до духовних та інтелектуальних запитів початку Нового часу.

У нерозривності від духовно-церковних питань Петро Могила розглядав і проблеми державотворення. Його приваблював – у дусі класичних консервативних поглядів – режим сильної монархічної влади, але освіченої, справедливої, морально чистої. Справжній правитель повинен не тільки про себе дбати, але й про підлеглих, не тільки у політичних справах вправлятися, але й духовним навчатися, бути зразком благочестя, чесності, правди та інших чеснот. Володар – це передусім політик, державотворець, опікун шкіл, церков і моральних звичаїв народу. Прикметною ж у цих роздумах є ідея пріоритету закону в державі. Право і закон він ставив вище за особисту волю правителя і наголошував на тому, що отримана від Бога влада має застосовуватися виключно задля цілей блага, адже оскільки всі люди є рівними перед Богом, то це значить, що і перед законом [9, с. 7].

Як справедливо відмічається в літературі, П.Могила знаходився на ідейно-світоглядній платформі пріоритету Церкви над державою [10, с. 13]. Влада безумовно уявлялась божественною за походженням: «адже кожна людина від Бога й від природи має право на життя, на свободу та її захист, але якусь частину цих прав вона відчужує від себе й передає носіям державної влади. Остання, внаслідок цього, стає виразником волі та інтересів усіх» [11, с. 16]. і тому в його творах та діях не було закликів до повстань проти існуючого соціального ладу, протесту проти природного для соціуму стану його диференціації за статусно-майновою ознакою, соціальної нерівності та привілеїв.

Послідовне втілення цих світоглядних принципів постає як заповідь справедливого, стабільного суспільного устрою і людського існування. Якщо спробувати оцінити перелічені духовні цінності, до яких наполегливо закликав Петро Могила, то у своїй сукупності вони органічно вписуються в класичне коло цінностей та ідеалів консерватизму.

Основним державотворчим чинником П.Могила вважав не зусилля якогось окремого стану або лідера, а злагоду усіх верств, носіїв різних мов, культур, вірувань, що базується на спільності великої духовної традиції християнства, нагромадженому поколіннями досвіду життя за його моральними настановами та пов'язаними з ними визнаними нормами європейської культури. Такий погляд фактично відповідає принципу консерватизму, за яким «політична структура, щоб бути стабільною, мусить передусім, перебувати в єдності з традиціями та звичаями даного суспільства» [12, с. 164].

Отже, можна дійти висновку, що Петру Могилі вдалося оригінальним чином кристалізувати та природно адаптувати на українському православному ґрунті деякі важливі здобутки європейської суспільно-політичної думки, які згодом увійшли як складові до ідеології консерватизму. Йдеться про цінності збереження рідної мови, віри, звичаїв і обрядів, традиційних форм родинного і громадського життя, пошани влади і усталених форм соціально організованого суспільного життя, інститутів справедливого монархічного правління і панування закону, перед яким усі є рівними. Ці ідеї співпадали з глибинними прагненнями народу, були близькі і зрозумілі його уявленням про належне у державно-політичному облаштуванні життя.

Реалізація їх була покладена Петром Могилою в основу процесу державотворення в Україні. Як політик загальнонаціонального рівня він виявляв поміркованість, орієнтацію на примирення і злагоду, на встановлення партнерських стосунків навіть із конкурентами. Не в останню чергу завдяки цим проголошуваним і впроваджуваним Петром Могилою принципам в умовах бездержавності та чужоземної окупації вдалося зберегти українську національну ідентичність.

Література:

1. Политологический словарь – справочник / [авт. – состав. Погорельый Д.Е., Фесенко В.Ю., Филиппов К.В.]. – М.: «Эксмо», 2008. – 320 с.
2. Политология: краткий словарь политологических терминов / [сост. Духина Т.Н., Болотова Т.П.]. – Ставрополь: Изд-во СГАУ, 2010. – 287 с.
3. Политология: словарь–справочник / [М.А. Василик, М.С. Вершинин и др.]. – М.: Гардарики, 2001. – 328 с.
4. Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. / [редрада : В.М. Литвин (голова) та ін.]. – К.: Парламентське видавництво, 2007. – 1028 с.
5. Петро Могила (1574 або 1597 — 1647) митрополит Київський і Галицький, просвітитель, засновник Києво-Могилянської академії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ebk.net.ua/Book/biographies/vidomi_ukrainsi/part2/mogyala.htm
6. Курас І.Ф. Етнополітика: історія та сучасність/ І.Ф. Курас. – К.: ІПіЕНД, 1999. – 656 с.
7. Замлинський В. Петро Могила «Історія України в особах ІХ-ХVІІІ ст.» [Електронний ресурс] / В. Замлинський, В. Пашенко. – К. : Вид-во «Україна», 1993. – Режим доступу: <http://spilka.uaweb.org/library/mohyla.html>
8. Пшеничний Т. Петро Могила: церковний консерватор чи людина діалогу/ Т.Пшеничний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ktds.org.ua/news/publish/petro-mogyala-tserkovnyi-konservator-chy-lyudyna-dialogu/>
9. Нічик В. Петро Могила і проблема духовної єдності нації // Петро Могила і сучасність [до 400-річчя від дня народження: збірник доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції], (Київ, 14 – 16 березня 1996 р.) – К.: Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України, 1996. – С. 5 – 7.
10. Палінчак М. М. До проблеми історіографії досліджень державно-церковних відносин / М. М. Палінчак // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені

М.П. Драгоманова. Серія 22. [відп. ред. О.В. Бабкіна]. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2013. Вип.10. – С. 10 – 17.

11. Головащенко С. І. Ідея єдності політики і моралі у творчості Петра Могили / С.І. Головащенко // Петро Могила і сучасність [до 400-річчя від дня народження: збірник доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції], (Київ, 14 – 16 березня 1996 р.) – К.: Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України, 1996. – С. 16-18.

12. Кирилюк Ф. М. Філософія політичної ідеології : навч. посіб. / Ф.М. Кирилюк. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 520 с.

Костельнюк М. М. Ідея української державності Петра Могили: опыт ретроспекции первоисточников украинского консерватизма

В статье рассматриваются взгляды Петра Могили относительно консолидации церковной и национальной жизни украинского народа. Подчеркивается конструктивная роль духовного единения народа для целей созидания государства. Освещаются особенности идейно-духовного наследия Петра Могили и делается вывод о сопричастности его с рядом ключевых классических ценностей и идеалов консерватизма.

Ключевые слова: *Петр Могила, религия, церковь, идеология, народ, власть, консолидация, государство, консерватизм*

Kostelnyuk M. The idea of Ukrainian statehood by Petro Mohyla : Retrospective reports about primary sources of Ukrainian conservatism

The article discusses the views of Petro Mohyla to consolidate religious and national life of the Ukrainian people. Its constructive role for spiritual unity of people as the base of the purposes for Ukrainian statehood is analyzed. Features of ideological and spiritual heritage of Petro Mohyla are researched. Its relationship with some key values and ideals of classical conservatism is emphasized.

Keywords: *Petro Mohyla, religion, church, ideology, people, government, consolidation, state, conservatism.*

УДК 321.011.5:352.07:001

Ткаченко Володимир Сергійович,
здобувач кафедри соціології та політології
Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ГРОМАДІВСЬКОЇ ТЕОРІЇ
МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ**

Проаналізовані концепції участі населення у врядуванні в епоху Античності, Середньовіччя, Нового часу та продемонстровано їх значення для розвитку уявлень про демократію як основу самоорганізації спільнот. Доведено, що думки, висловлені А. де Токвілем, стали теоретичним обґрунтуванням громадівської теорії місцевого самоврядування.

Ключові слова: *демократія, участь, місцеве самоврядування, громадівська теорія місцевого самоврядування.*

В умовах обговорення шляхів та перспектив реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, пошуку напрямів та механізмів підвищення його ефективності, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності актуалізуються